

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND TREATISES

UDC 821.161.1.09 Šestov L. I.
UDC 821.161.1.09 Dostojevskij G. M.
UDC 82.09
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2594155M>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 26. 2. 2025.
Прихваћен: 10. 3. 2025.

О ШЕСТОВЉЕВОМ СЛИКАЊУ СИТУАЦИЈА ДОСТОЈЕВСКОГ И НИЧЕА

НАТАША С. МИЛОВИЋ

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Јове Илића 165, Београд, Србија
natasa.milovic@aol.com
<https://orcid.org/0000-0002-1697-0648>

САЖЕТАК: У овом раду настојимо да артикулишемо одређене моменте у мисли Лава Шестова усредсређујући се пре свега на његово дело *Достојевски и Ниче – философија историје*. На ово дело се посебно осврћемо будући да желимо да концептуализујемо оно што именујемо као Шестовљево „сликање ситуација” Достоевског и Ничеа. Ова концептуализација нам је важна да бисмо испитали улогу таквог Шестовљевог „сликања њихових ситуација” у његовом трагању за потпунијим поимањем постојања. Прекретнице у животу и делу Достоевског и Ничеа показују се као значајне за Шестова будући да у њима налази потпору за осликавање драме која се тиче *проширивања ојсећа искуства постојања и проширивања ојсећа поимања постојања*. Имајући у виду ове прекретнице Шестов ће говорити о подземним аспектима мисли ова два аутора, о неуобичајеној области људског духа – „у којој, није било добровољаца”. Питаћемо се како *проширивање ојсећа искуства постојања* (које је повезано са *иришним догађајима* у њиховим животима) намеће нове захтеве спознаји и у каквој су вези ти нови захтеви са Шестовљевим фундаменталнијим схватањем улоге философије, са неким видом „иницијације” у истинско бивање и философирање.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Шестов; Достоевски; Ниче; сликање ситуације; подземно; живот; трагично

ОКО МИСЛИ ЛАВА ШЕСТОВА У ДЕЛУ ДОСТОЈЕВСКИ И НИЧЕ – ФИЛОСОФИЈА ТРАГЕДИЈЕ

У овом раду пресудно ће бити речи о реконструкцији одређених момената Шестовљеве мисли који се налазе у његовом делу *Достојевски и Ниче – философија трагедије*. Будући да сматрамо да у овој књизи о Достојевском и Ничеу, која заправо „није посве о њима” или „није само о њима”, почивају значајни моменти Шестовљеве мисли – настојаћемо да их расветлимо. Ипак, нагласак стављамо на оне моменте за које нам је важно управо *Шестовљево сликање ситуација* Достојевског и Ничеа. Испитујемо улогу таквог сликања у Шестовљевом трагању за веродостојнијим поимањем постојања.

Када запажамо да је у овом делу реч о *сликању ситуација* поменутих аутора под тим претпостављамо да је реч о мешавини *биографских чињеница* из њиховог живота (алудирању на њихове реалне ситуације) и *имажинативној обликовања* ситуација ових аутора као ликова у *Шестовљевој философској поставци* (приповедању о њима као о ликовима који имају своју улогу у подупирању философско-проблемских оквира књиге).

Таквим приступом ми се ограђујемо од анализе која би се тицала питања колико Шестовљево тумачење дела и живота Достојевског и Ничеа има основа, да ли је оно ваљано и оправдано. Овде настојимо да кроз неки вид анализе и реконструкције управо *специфичној* Шестовљевог приступа њима темељније разумемо самог Шестова: да испитамо улогу *таквој* тумачења живота и дела поменутих аутора *за његове философске циљеве*.¹ Тако се постављамо према овом делу Лава Шестова и зато што сматрамо да је његова мисао добрим делом уплетена у говор о другим ауторима: у овом случају у говор о Достојевском и Ничеу. С тим у вези Богдан Лубардић запажа: „’Странствовање по душама’ (странствовання по душам) представља централни дијалогски и полемичко-херменеутички *метод* мисленог и емпатијског проницања руског мислиоца. Тим поступком (касније критикованим као ’шестовизовање’) Лав Исакович ’... код других налази оно што је видео у себи’, како сам тврди за Ничеа. У делу *Достојевски и Ниче* (1903) Лав то образлаже овако: ’... мој циљ је изван оптуживања и одобравања. Иако се овде говори у вези са Достојевским (Толстојем, Ничеом, Кантом, Џејмсом и другима – додао БЛ), *не говори се о њему*; барем *не само о њему*’” [Лубардић 2010: 150–151].

Наиме, иако није посве оправдано изједначавање ситуација Достојевског и Ничеа, нити њиховог дела, важно нам је да за сврхе хватања укоштац са поменутим аспектима ове књиге овде имамо у виду пре свега оно што им је заједничко, а што је за проницање у Шестовљеву мисао важно.

¹ Треба напоменути да је Шестов сматрао да је Достојевски философ, а не само писац. Исто то мислио је и за Лава Толстоја.

ШЕСТОВЉЕВ ПРИСТУП ДОСТОЈЕВСКОМ И НИЧЕУ КРОЗ ПОДЗЕМЉЕ

Ако се постави питање „шта је то што се Шестову намеће као несумњиво заједничко за Достојевског и Ничеа?“ одговор би био да је то пре свега такозвани *лас ѿдземља*². Шта је то подземље? Одакле се појављује оно? Како се до њега долази? Како се у њему живи? Како се из њега свет види? Има ли из њега изласка? Шта су одлике гласа из подземља? О чему тај глас говори? Зашто је оно Шестову толико важно? Како бисмо направили пут одговорима на ова питања важно нам је да нагласимо најпре да глас подземља није константан у делу Достојевског и Ничеа, да се он појављује тек у периоду друге фазе њиховог рада.

То нас надаље наводи на упитаност: „како долази до те друге фазе, са чим је она у вези“. Она је у вези са трагичним догађајима у њиховим животима. Дакле, оно што је заједничко за Достојевског и Ничеа јесте и то да је овој другој фази претходио трагичан догађај³. Трагичан догађај који је обележио Достојевског и трагичан догађај који је обележио Ничеа нису исти, нити је њихова мисао непосредно изронила одмах са трагичним догађајима. Дакле, оно што је њима заједничко јесу *ефекти* који су ти догађаји производили по рађање њихових нових увида и схватања. Зато, без обзира на то када су ти ефекти почели да узимају маха у њиховом животу и делу, Шестов има у виду да су они имали пресудан удео у њиховом новом поимању себе и света.

Шестов следећим речима осликава срж специфичности ситуације из које израста подземност: „Постоји област људског духа у којој није било добровољаца: људи у њу закораче само мимо своје воље. *А ѿо је, уираво, област ѿраједије*. Човек који је био тамо почиње другачије да мисли, другачије да осећа, другачије да жели. [...] Лађе су потонуле, сви путеви назад су затворени – мора се ићи напред у неизвесну и увек страшну будућност. И човек иде и не размишљајући више о ономе што га очекује. Неостварене наде његове младости изгледају му сада лажне, варљиве, неприродне чак. Са пакошћу и мржњом чупа из себе све оно у

² Иако је израз *ѿдземље* пре свега везан за lika *Зайиса из ѿдземља* чији је аутор Достојевски (и иако се израз „подземник“ појављује и код Ничеа) нас овде занима *ѿдземље као философски ѿјам* који на трагу увида Достојевског и Ничеа развија Шестов. Шестов „подземног човека“ промишља у ширем смислу то јест не ограничава се само на ликове Достојевског које препознаје као подземне већ сматра да су то и сами Достојевски и Ниче. Овакво Шестовљево тумачење повезано је са истраживањем *одакле се рађају њихова схватања* која отварају пут својерсној философији егзистенције. У крајњој линији подземност Шестов препознаје и у Толстојевој мисли (нпр. у лику кнеза Андреје) и не само у њој. Дакле, за Шестова подземност у најширем и поједностављеном смислу оличава изложеност егзистенције конкретног човека и његовог мишљења пределима искуства постојања на која није изричито упућен пре него она почну да нагризају саму његову егзистенцију.

³ У раду не залазимо у биографске појединости у вези са Ничеовом болешћу, као ни у вези са робијом Достојевског (иако њима Шестов посвећује посебну пажњу). Овде настојимо да мапирамо пунктне тачке на којима почива Шестовљево сликање њихових ситуација. За те сврхе искуство болести Ничеа и искуство робије Достојевског концептуализујемо као трагичне догађаје, имајући у виду да су ефекти трагичког зачети са овим догађајима за Шестова пресудни за сликање специфичности њихове ситуације.

шта је веровао, што је некада волео. Он се мучи да људима исприча о својим новим надама али га сви гледају са ужасом и неповерењем. На његовом лицу, измученом немирним мислима, у његовим запаљеним очима које пламте светлошћу, људи траже знаке безумља који би им дали право да га одбаце” [Шестов 1979: 38–39].

Иако је трагичан догађај нешто сингуларно, појединачно – оно што се тим путем буди у вези је са оним што је свепрожимајуће трагично у животу, а што се том сингуларношћу и активира. Тај аспект живота је онај аспект који људи обично не желе да виде, од њега би да побегну. У таквом контексту оно што постаје исто тако заједничко Достојевском и Ничеу у другој фази њиховог рада јесте „приморавање” других да се тај аспект живота види. Они њиме почињу да „заstraшују” модерног човека.

Исто тако, заједничко им је и то да пре него су постали „страшитељи” били су и сами заstraшени, да су хтели најпре да побегну из ситуације у којој су се затекли. То им није било могуће јер су ефекти трагичног догађаја били такви да они нису могли назад у дотадашња уверења, иако им се од онога што су пред собом видели најпре – бежало. Наиме, када се догоди крах дотадашњег светоназора; када он новим искуством (који покреће трагични догађај) постане „разбијен” – прва реакција која је својствена ономе који то преживљава јесте покушавање да се стари светоназор поврати, да се што чвршће пригрли тако да нас „штити” од онога што се не може поимати на уобичајени начин. Потреба за рестаурацијом старог светоназора јавља се управо због неког вида онтолошког страха који извире из човека због изложености хаосу, ништавилу, бесмислу, патњи – ономе страхотном у људском постојању, о чему сведочи управо глас подземља. Таква изложеност тек последично производи психолошке консеквенце по оне који им бивају изложени. Оне постају последица изложености кутцима постојања у свету који човеку нису доступни у свом конкретном и изричитом облику пре него га у њих убаци трагично искуство.

Трагичан догађај је постао окидач за „испалост” из уобичајеног опсега искуства света које према Шестову почива на премисама „сви ми”. Та испалост производи немилосрдан облик осамљивања из ког и израста подземна мисао. Наиме, Шестов се у књизи *На Теразијама Јова* позива на речи лика Ф. М. Достојевског из *Зайиса из ѿдземља* – „Ја сам сâм – а они су сви” [Шестов 2006: 35] – и на том трагу говори о односу *ѿдземноѿ самсѿва* и *надземноѿ свисѿва*. Након те испалости, оно што Шестов препознаје као *свисѿво* тек се и идентификује као свиство, као оно чему се више не припада, у чему нема места за такво из њега испало „ја”. Трагичан догађај је произвео непревладиви дисконтинуитет између периода живота који је трајао „пре него” што се десио и периода живота који је уследио „након што” се десио. Имајући у виду нелагоду таквог дисконтинуитета Шестов слика драму њихове ситуације. Сврха таквог сликања није само у томе да се тим путем стекне бољи увид у њихово дело, у мисао мислиоца, *већ је наѿласак на ѿвезаностѿи између ѿше и ѿшакве мисли и њеноѿ живоѿ аутѿора*. Дакле, није само реч о томе да се говори о аутору него о живом човеку заstraшеном питањима – кога суочавање са њима

сачињава у аутора. Шестов пише: „[У]место да понуди Ничеу да се мирно бави будућношћу човечанства или космоса у целини, судбина је наметнула њему, као и Достојевском, *једно мало и, рекло би се, једноставно питање – питање о његовој сопственој будућности* (курзив Н. М). И проницљиви филозоф, који је без страха гледао на страхоте целог света, збунио се и помео као дете залутало у шуми, *пред тим проблемом за који су многи веровали да није нарочито сложен ни посебно компликован*” (курзив Н. М) [Шестов 1979: 165–166].

То „мало и рекло би се, једноставно питање” Шестов настоји да представи онаквим какво оно заиста јесте. Он показује да се са зачињањем тога питања губи дистанца аутора (посматрача) и света живота (предмета посматрања): наиме, дистанца на којој и почива однос „учених” према свету, на којој почива проучавање. Са рушењем те баријере стварају се другачији услови који намећу нове услове спознаји, који изискују нове путеве за спознају истине.

Шестов наговештава нешто у вези са такозваном „подземном истином”: „У њиховој свести већ се појављује искра нове истине, али за сада им она не личи на истину него на неко страшило, на страшно привиђење које је дошло из неког другог, непознатог света. О тој истини још не говоре отворено, не називају је правим именом, о њој говоре алузијама, знацима, симболима...” [Шестов 1979: 184].

Дакле Шестов указује на „искру нове истине” и разумева „подземног човека” као оног који се са њом хвата укоштац супротно дотадашњим „мерилима и путевима досезања истинитог”, будући да се она тада показују као недостатна.

На другом месту Шестов пише: „Али не тражи човек истину као што је сматрао Шопенхауер, него истина тражи и прогони човека” [Шестов 1979: 245], односно „Можда – ко зна – можда у тој истини, тако одвратној на први поглед, има нечег лепшег од свих милина најраскошније лажи” [Шестов 1979: 76].

То да Шестов тражи нешто лепше у тој истини, која је одвратна на први поглед, повезано је са његовим настојањем да се ухвати укоштац са недостатношћу дотадашњих путева ка досезању истинитости; са његовим трагањем за потпунијим поимањем постојања. Утолико, треба имати у виду да сликање ситуације Достојевског и Ничеа Шестову служи и за те сврхе. Оно је повезано са неким видом Шестовљевог ликовања над тим што њихове ситуације сведоче у прилог урушавања „идеалистичких зидова који сигурно ограђују науку од живота” [Шестов 1979: 30]. Шестов ликује над овим урушавањем јер сматра да оно може да отвори пут опробавању онога до чега је њему у философији стало, а то је пут опробавања „могућности немогућег”. У томе он препознаје прилику за истинско философирање зато што према Шестову, како наводи Брус Бау (Bruce Baugh): „Истинска мисао започиње [...] само онда када 'према сведочењу све могућности бивају исцрпљене' и 'када се затекнемо насупрот зида немогућности’” [Baugh 2015: 327].

ДОСТОЈЕВСКИ И НИЧЕ КАО ЛИКОВИ ЛАВА ШЕСТОВА НА ПОЗОРНИЦИ ЖИВОТА

У поменутој књизи Достојевски и Ниче се, као што смо већ наговестили, појављују и као некакви Шестовљевом имагинацијом обликовани ликови о којима Шестов приповеда имајући у виду оно шта им се збива „на позорници *живој*”. Живот у том случају јесте специфично појмљен. То је живот како га разумева Шестов. Сликањем ситуације Достојевског и Ничеа он изводи и реконструкцију тога како се живот „опходи” према човеку и његовим идеалима. Реч је и о томе да тим путем Шестов њима даје прилику да буду и више него што би били без таквог његовог тумачења ефеката њихових увида. Шестов не само да њих узима као потпору за своју философску мисао већ од њихових увида, ситуације из које је друга фаза њихове мисли проистекла, прави неки вид *йовесно-философској дојављаја* за који сматра да је достојан да буде тумачен као повод за темељно подривање доминантних тенденција у философији и за промишљање тога шта философија јесте и може да буде. Наиме, Шестову је каткад непријатељ рационализам, идеализам, материјализам, позитивизам, теоријска философија, епистемологија, методологија и друго. Оно што је за све правце, школе, учења, методе који му сметају заједничко, јесте то да они немају одлике егзистенцијалне мисли. Они, будући да према Шестовљевом мишљењу нису проживљени – нису ни аутентични.

Наиме, уместо да на ситуације Достојевског и Ничеа Шестов гледа као што би то било уобичајено (да је реч о такозваним „изузецима који потврђују правило”) он ствари преокреће и поступа као да је у овом случају реч о томе да: „изузети треба да доведу у питање правило”. У књизи *Добро у учењу грофа Толстоја и Ничеа* Шестов указује да критике Ничеовог поступка од стране научника почивају на, парафразирамо, проналажењима Ничеове „карактерне недораслости” научном позиву а да они ни не сумњају да: „Ничеова преживљавања могу бити искушења за истинитост претензија саме науке” [Шестов 1981: 112]. На примеру тог поређења је можда најувидљивији кредо Шестовљевог изокретања става „изузетак потврђује правило” у „изузетак доводи у питање правило”.

У настојању да драматизује *йовесне домеше* изазова са којима се суочавају Достојевски и Ниче, да укаже на другачију природу онога што постаје задатак спознаји, Шестов пише: „Сада нам, ево, живот намеће своје захтеве. Живот не мари много за идеале” [Шестов 1979: 248].

Шестов живот често схвата као ћудљиву загонетну силу која себе не изводи по принципима логике у коју човек може једном тек прозрети. Због тога живот остаје надмоћнији од човека, а човек га спознаје (не тек апстрактно-теоријски) већ кроз отиске путем којих се у његовом конкретном животу ова ћудљива загонетна сила пројављује. У том контексту израз „живот не мари много за идеале” указује на ћудљивост живота, на његово нехајање за оно што људи смишљају како би ишли у сусрет животу на начин који замишљају бољим. За Шестова је одлика такозваних „учених људи” то да идеалима настоје да потчине живот.

Шестовљево поимање живота повезано је са настојањем да дезинтегрише, уздрма, демистификује опсег искуства и поимања на којем почивају питања и одговарање учених људи. Оно што може да разобличи такав *ойсеј* – да укаже на његову ограниченост – Шестов често именује као *живој*. У том контексту, када је реч о животу, Шестов не установљава теорију на основу које износи своје схватање феномена живота, већ на основу говора о Достојевском и Ничеу настоји да говори како живот показује такво своје лице. Он заправо спроводи нешто што би се условно могло назвати *интерпретативном драматизацијом*. Кроз говор о томе како се живот опходи према Достојевском и Ничеу, кроз драматизацију таквог опхођења, Шестов настоји да артикулише своје схватање живота. Дакле, он настоји да своје схватање живота црпи из стварног живота, из оног стварно догођеног што је у релацији са овим ауторима. Ипак, ту није реч о пуко фактографском приступу него о интерпретативном: то ће рећи, кроз такву драматизацију Шестов изводи интерпретацију такве њихове реалности која нема за циљ само појачаније разумевање њих и онога што се догодило већ има за циљ и то да Шестову пружи потпору да (на том плану) развија своје схватање живота путем ког напада учењаштво.

Шестовљево схватање живота најпре се чини блиско схватању које би се могло назвати *народским*. За Шестова такво схватање живота није одлика само руског народа, него и било ког другог. Чак се и у српском народу користи израз „такав је живот” онда када се алудира да се *десило нешто неочекивано, нејовољно, нејојмљиво* – да би се тим путем указало на ђудљиви аспект живота: онај који не подилази људским тежњама, или, у најмању руку, кога није посве могуће укротити тако да служи њима. Као да народ тим путем, таквим схватањем живота, изнова одаје признање животу – његовој промисли да надигра човека.

Овакво Шестовљево схватање живота и *сујројстјављање народској – учењачком* је повезано са тумачењем последица трагичног догађаја у животу Достојевског и Ничеа. Оно је увезано утолико што трагични догађај производи последице спрам којих се тестира њихово знање. Оно се тестира на основу критеријума који су у непосредној релацији са животом: наиме, поставља се питање колико оно у таквој ситуацији у духовном смислу уопште помаже човеку.

Када Шестов слика драму ситуације поменутих аутора истовремено одгонета и начин на који се живот поставља према учености Достојевског и Ничеа. Кроз такав вид одгонетања и осликавања управо сила живота, које се према њиховој учености немилосрдно постављају, кроз давање гласа тим силама живота провејава изругивање схватањима Достојевског и Ничеа (схватањима карактеристичним за прву фазу њиховог рада)⁴.

⁴ Иако Шестов о оваквом „третману” *живој* говори на примеру Достојевског и Ничеа, он њихове ситуације реконструише кроз посредно сликање и онога што је сам проживео. Он себи даје за право да приповеда о њиховим стањима и осећањима као да је био са њима, или проживео све то исто. Може се рећи да је Шестов заправо све време и аутоироничан (да исмева и своју пређашњу животну фазу) онда када иронично сагледава наизглед само њихову свест о јаловости пређашње занесености идеалима. Дакле, како Шестов сматра да

Њега не треба схватити као дословно Шестовљево изругивање овим ауторима, већ оно има дубљи смисао. Реч је о Шестовљевом давању гласа оним силама живота које су непокорне човеку и његовим идеалима. Шестов показује како оне изискују да од човека буду појмљене на специфичан начин, начин који није афирмисан у свету учених. Дакле, оне нису нешто што се може поимати из књига, за шта учени људи најпре поимање и везују. Достојевски и Ниче (из прве фазе њиховог рада) се у том контексту налазе на мети да би се на њиховом примеру то показало.

Ако Шестовљево писање има одлике антиинтелектуализма, онда се оно не треба схватити као да Шестов заговара да оно што је блиско народском схватању тако јесте и треба да буде. Пре је реч о томе да Шестов има намеру да „провоцира” ученост и да направи пут ревизији поимања, упитаности – како да ученост свој, Шестов би рекао, „кукавичлук спрам живота” не прикрива идеалима, како да се не задовољава аутореферентним, непотпуним одговорима.

ИЗВРТАЊЕ ФИЛОСОФСКОГ СТАВА „НЕ СМЕЈ СЕ, НЕ ПРОКЛИЊИ, НЕ ПРЕЗИРИ, РАЗУМЕВАЈ” И УЛОГА НЕПОЈМЉИВОГ

Шестов се у више наврата полемички односи према Спинозиним речима које гласе „не смеј се, не проклињи, не презири – разумевај” (lat. *non ridere, non lugere, neque detestari sed intelligere*) [Шестов 1990: 13]. Ове речи он узима као оличење карактера философских императива. У таквом изразу оно прво би било карактеристично за један наиван и недорастао став према животу (смејање, проклињање, презирање), док би ово друго важило за оличење разумног и зрелог става према животу. Шестов насупрот томе истиче значај овог првог и настоји да покаже да управо „стања и расположења” Достојевског и Ничеа постају за философију релевантна. Он указује на философске импликације таквих „стања и расположења”. Како и зашто она то јесу и то могу бити? Зато што из њих извиру лава питања која имају философски карактер. И то онај вид философског карактера до ког је Шестову стало и који настоји да афирмише као истинитији. Одлика таквих питања је да извиру из изложености њима оних који се питају својом егзистенцијом, а не из пuke радозналости доколице. Онај који се пита није на безбедној дистанци у односу према ономе о чему се пита, него од домета одговарања почиње да зависи сама његова егзистенција.

се истина може казати само индиректно и да људи пишући о другима заправо пишу о себи, није ли кредо лика из *Зайиса из њодземља* Достојевског (који се према Шестову читује у речима „... О чему поштен човек говори са највећим задовољством? – [...] О себи, онда ћу и ја говорити о себи” [Шестов 1979: 42]), нешто што аутоиронично присваја и сам Шестов који говорећи о Достојевском и Ничеу *јовори о њима, али њре свећа и о себи*. То јест без њих не би могао тако добро да говори о себи, док без свог искуства – тј. „завршавања у област људског духа у којој није било добровољаца” – не би тако добро говорио о њима. Николa Милошевић нешто слично запажа у тексту „Психологија и филозофија Лава Шестова” који се налази у књизи *Достојевски и Ниче – философија траједије* [Шестов 1979: 304–305].

Шестов напада став „не смеј се, не проклињи, не презири – разумевај” између осталог и будући да *најјре* само за овим првим човек једино и може посегнути онда када се суочи са непојмљивим. Сва ова три се управо могу наћи код Достојевског и Ничеа, али и самог Шестова. Код њих је присутан презир према својим ранијим уверењима, проклињање онога што се догодило, а што се мора носити, што се са смехом носи да би се уопште и могло носити. Богдан Лубардић запажа тако нешто и код самог Шестова: „Смех Шестова, та мисао између подсмеха и ридања, није блазиран, као код постмодерних ироничара. То је жаока трагичке ироније упућена онима који живе у фундаменталном теоријском забору дефундирајућих аритмија смрти (‘сомнамбулистима’ *sui generis*...)” [Лубардић 2010: 451].

Непојмљивом се не може непосредно приступити разумевањем. Није реч о непојмљивом као некој апстрактној категорији него о именовању пројављивања онога што се човеку приказује као непојмљиво. Оно се приказује онда када погоди његову властиту егзистенцију. Дакле, човек постаје изложен оном непојмљивом самом својом егзистенцијом. Пред том изложеношћу разумевање је беспомоћно. Будући да таква изложеност прожима (потреса) читаво биће онога који јој је изложен, ти потреси остављају својеврсне трагове на истом том бићу. Шестов показује да управо ти трагови (код Достојевског и Ничеа) постају поводи за грађење нових схватања. Утолико, Шестовљево позивање на Ничеове речи „спознај или умри” [Шестов 1979: 209] – када се преведе на различите нивое – јесте оличење принуђивања на изналажење начина за ношење са својом егзистенцијом: то је жудња за спознајом која треба да постане носећа за своју егзистенцију – која више није ствар методичко-теоријске утемељености *нећо је ишћаше увезаности спознаје и ошћанка*. Тада размишљање о спознаји добија другачији карактер. Она постаје егзистенцијално нужна и различита од оног вида спознавања и сазнавања у ком своја егзистенција остаје неосвешћена. За активирање повезаности спознаје и своје егзистенције – повезаности коју ствара егзистенцијална жеђ за спознајом – окидач постаје заправо трагичан догађај. Због тога Шестов област људског духа која одатле бива генерисана именује као „област људског духа у којој није било добровољаца”, као област трагедије.

О ОБЛАСТИ ЉУДСКОГ ДУХА „У КОЈОЈ НИЈЕ БИЛО ДОБРОВОЉАЦА”

Област људског духа „у којој није било добровољаца” је специфична и по томе што њу нико не бира да изучава. Њој се нема приступ на основу пукe интелектуалне радозналости већ се „у њу упада”, не својом вољом. Будући да ову област људског духа Шестов тако назива он указује на својеврсну немилосрдност и захтевност такве области људског духа. Ту област људског духа Шестов настоји да постулира као вредну проучавања. Он настоји да је озваничи ослањајући се на тумачење конкретних ситуација (у овом случају ситуација Достојевског и Ничеа) које су заслужне за

отварање пута тој области људског духа. Шестов тим путем настоји и да тој области људског духа подари философски релевантан смисао. Ипак, и начин на који Шестов спроводи такво „озваничавање” да се схвати као неки облик провоцирања и подривања доминантне области људског духа којој се наводно „добровољно приступа”. Зашто?

Када Шестов указује да дело Достојевског и Ничеа у себи носи питање: „[И]ма ли наде за оне људе које су одбациле наука и етика, то јест да ли је могућа философија трагедије” [Шестов 1979: 39] – шта такво питање са собом повлачи? Када се осврће на њихово дело кроз визуру тога питања Шестов се поставља као посредник између та два аутора и читалаштва, и као да сам пред аудиторијумом поставља питање: имају ли такви шта да кажу свету и шта је то што они имају да нам кажу? Постављајући неизричито то питање Шестов себи задаје задатак да на њега одговара. Дакле, такав приступ не претпоставља питање које би према Шестову постављао идеализам „чему нас ти Достојевски и Ниче уче?”⁵ [Шестов 1979: 39]. Шестов ће се полемички односити према таквом ставу и рећи: „Међутим, они нас ничему не ’уче’ [...] Достојевски и Ниче говоре не зато да би проширили међу људима своја уверења и да би просветили своје ближње. Они сами траже светлости, они не верују себи да оно што се њима чини као светлост заправо и јесте то [...]. Они зову читаоца себи за сведока, они очекују да од њега добију право да мисле на свој начин, да се надају – право на постојање” [Шестов 1979: 39]. Зашто они тим путем траже „право на постојање”? Зато што ситуација испалости из света који почива на премисама „сви ми” производи стање као да је тај „изузети” човек непостојећи, као да га нема, у крајњој линији – као да је мртав. Отуд и сам израз – да је „под земљом”.

Он је пре свега у својим очима отписан: он може донекле да се претвара да лаже друге, да опонаша да је део тога свиства *или* да преузме своју ситуацију такву каква јесте – да је призна, да покуша да проговори из ње и о њој. Да покуша да проговори о свету из тог његовог кутка. Шестов, у настојању да истакне драгоценост аутентичности сведочења света из кутка подземља, говори: „Опроститемо му унапред све грехове – само ако буде говорио истину” [Шестов 1979: 76]. Под тиме се претпоставља да се своја мисао артикулише не зато да би се имао одговор „за друге” – одговор који претпоставља да је онај који пише у узорној позицији спрам других; да је, Шестов би рекао – *јројоведник*. Он управо указујући на специфичност ситуације Достојевског и Ничеа (из које израста нешто што није проповед) тврди да философски дискурс у највећем делу почива на проповеди. Том увиду придружује и схватање да се учени као проповедници постављају као тешитељи другима, док њихове идеје нису исцелујуће управо за оне којима је утеха потребна. Они се, према Шестову, кроз такав вид одговарања бране од узнемирујућих и неразрешивих питања, оних који би довели у питања њихове научно-конзистентне системе којима бране своју когницију, држећи је што даље од живота.

⁵ Овде парафразирамо Шестовљеве речи.

Откуд у том контексту потреба за философијом трагедије? Потреба за њом се појављује управо стога што наука и етика (две доминантне одреднице које према Шестову ограничавају домете философије) – „не видају ране” које се задобијају због испалости из „сви ми”. Наиме, људи трагедије, како запажа Владимир Порус „...немају наду да ће њихови проблеми бити решени према неким универзалним правилима које устављава Разум” [Porus 2006: 70]. Описивањем искуства испалости из свиста због којег се постаје самртно осамљен Шестов настоји да ослика атмосферу у којој се зачиње лична мисао. То је мисао која, према Шестову, једино и може да буде аутентична.

Дакле, Шестов од поменутог скромног питања које гласи: „да ли има места за такве људе које су одбациле наука и етика – да ли је могућа философија трагедије?” (питања кроз које разумева дело Достојевског и Ничеа) – долази до не тако скромног закључка „да свака мисао која одатле не проистиче (из ове области људског духа), која није на тај начин лична, заправо није ни аутентична”. Марина Огден у вези с тим запажа да Шестов види моћ философије у „...артикулацији личног искуства ауторовог живота у његово дело” [Ogden 2016: 5].

На чему заправо почива тежина и значај артикулације овог „личног искуства”? За Шестова најпре сâм случај (трагичан догађај) доприноси „присилном” *проширивању ојсеја искуства њосијања* код онога који трагичан догађај проживљава. Због такве присилне убачености у оно не-искушено од постојања, што постаје узнемирујуће за онога који га искушава, он постаје изложен посве непознатим аспектима себе и живота: последично, принуђен и да расветли те путеве на које случајем бива бачен. Они су најпре изван његовог опсега поимања, изван опсега искуства које је карактеристично за *свиство*. Речју, они су *изван уобичајеној ојсеја искуства њосијања и њоимања*. Оно што најпре доживљава онај који случајем бива избачен из опсега искуства и поимања које почива на премисама „сви ми” јесте то да не може више назад (не може поново да постане део свиста). А оно у чему себе затиче постаје му егзистенцијално угрожавајуће због непојмљивости тога у чему се нашао, где се затекао. Стога он зарад егзистенцијалне нужности постаје принуђиван да расветли путеве које иначе не би тек својом вољом могао. Не би могао а да претходно тамо није био убачен случајем. Дакле, он мора да почиње да развија спознају изван опсега поимања искуства света које почива на премисама „сви ми” *најпре за себе, зарад одрживости власишти егзистенције – да би учинивши те делове себе и свега проходним – кроз своје дело их чинио њаквим и груима*. Дакле, на проширивање опсега искуства постојања које ствара случај онај који то проживљава мора да одговара кроз проширивање опсега поимања искуства постојања. Због таквог проширивања опсега поимања искуства постојања они и имају „шта да кажу” у свом делу, то јест да кажу нешто што доприноси потпунијем поимању постојања.

ТРАЖЕЊЕ ПРАВА НА ПОСТОЈАЊЕ – О ОДНОСУ ПИСАЦ / ЧИТАЛАЦ

Подземни човек није узорна фигура која је према Шестову карактеристична за философију. Оно што се обично везује за узорну фигуру јесте то да је она морално и духовно издигнута у односу на друге: да је нешто што она заговара тешко достижно, али се достиже „увежбавањем”, „придржавањем”, „учењем” онога што она својом узорношћу призива код других својим учењем. С друге стране, подземну фигуру за разлику од узорне одликује: измученост застрашујућим мислима, самртна осама, такво осећање свог постојања које доприноси томе да се не може јасно разлучити да ли је човек мртав или жив⁶. У том контексту се да тумачити Шестовљево схватање односа писац–читалац када има у виду подземну фигуру, то јест његова констатација да Достојевски и Ниче од читаоца „траже право на постојање”. Зашто?

Наиме, Шестов пише да: „... не постоји писац зарад читаоца, него читалац зарад писца” [Шестов 1979: 39]. Шта он тим путем заправо указује? Између осталог и то да писца ствара случај – да је случај на који писац мора да одговори својим делом саставни део конституције писца – и да *баци збој случаја и има шћи да исйрича*. Дакле, пишчев фундаментални оријентир није читалац. Он не пише зарад њега. То да само створено дело јесте фактички за читаоца (намењено читаоцу) – није спорно, али у суштинском смислу читалаштво се рађа онда када се окупља око онога ко има нешто да исприча.

Зашто таквим писањем које није ту да „поучава” него да „призива читаоца за сведока” подземни писци о којима говори Шестов „траже право да мисле на свој начин, право да се надају, право на постојање”? Зато што се кроз такво призивање надају да ће бар тако почети поново да постоје пред собом и пред другима. Када се мисли „пред собом” онда то претпоставља да се нада да ће повратити осећај постојања то јест успети да превазиђе стање у ком човек „не зна да ли је мртав или жив”. Нада да ће поново почети да постоје није повезана са настојањем да се врате у надземни свет – да поново постану део свиства (што им ни није изводи-во) – него са прављењем пута из подземља ка надземном свету, ка томе да кроз њихово дело надземни свет буде изричито виђен и појмљен из перспективе подземља. То је супротно тенденцији коју је подземни човек заправо дуго трпео. Он је дуго трпео тај поглед надземног света на своје подземље – поглед који уопште није био изричит – који заправо он сам артикулише у свом делу, у настојању да се са њим обрачуна. Он не жели

⁶ Шестов ће се имајући у виду таква „подземна искуства” у вези са животом и смрћу у одељку у „Превладавање самоочигледности (Уз стогодишњицу рођења Ф. М. Достојевског)” позвати и на Еурипидове речи: „Ко зна није ли живот смрт и није ли смрт живот” [Шестов 2006: 22]. Његово настојање да подсети на ове Еурипидове речи повезано је са подсећањем да оне, иако сачуване, „... нису одиграле никакву улогу у историји духовног развоја човечанства” [Шестов 2006: 23]. Међутим, Шестов сматра да ситуација подземног човека управо отвара пут њиховој реактуализацији.

да пристане да гледа кроз ту перспективу (надземног света) на његово подземље, те прелази у напад и настоји да надземни свет изложи страховитом погледу који извире из подземља.

У том контексту када они од читаоца траже право на постојање то је зато што заправо полажу наде у то да ће њихов допринос поимању постојања, допринос који израста из њихових ситуација, из њиховог живота, *наћи на одјек*. Као да тим путем своју отписаност из света „живих” – надземних, покушавају да преокрену у нешто путем чега се међу живе бар посредно поново уписују: кроз допринос поимања који је генерисан управо у таквим условима, који обogaћује целокупно поимање. Дакле, када Шестов запажа да они постављају питање „има ли наде за људе које су напустиле наука и етика”, тада он заправо жели да укаже на значај оваквих увида и доприноса писца. За Шестова, таква спознаја аутора, генерисана под присилом живота, веродостојније сведочи људско постојање.

ИСКУСИВАЊЕ УТАМНИЧЕНОСТИ У ПОСТОЈАЊЕ КАО ПРЕДУСЛОВ БУЋЕЊА ИЗ КОШМАРА

За Шестова проширивање опсега искуства постојања код Достојевског је пресудно повезано са робијом, док је код Ничеа повезано са болешћу. Стављајући нагласак на ове догађаје у њиховим животима Шестов се поставља према њима као какав „демистификатор демистификатора”. Ако се о Достојевском и Ничеу може говорити као о демистификаторима доминантних људских идеала и стремљења, онда је за Шестова значајно да укаже каква их је то животна ситуација принудила на такву демистификацију: то јест, Шестов демистификује околности из којих израста њихов поступак демистификације. Алудирајући на значај ефеката који су ови догађаји имали на њихову мисао Шестов пише: „Нека болесник и мученик говоре као болесник и мученик, и нека то буде само о оним стварима које за њих имају значаја” [Шестов 1979: 183].

Шестов тим путем наговештава да он настоји да стави нагласак на оно о чему су они сами ћутали, на оно што су скривали у свом делу, а што су ипак наговештавали, што се да одгонетнути ако се имају у виду ситуације из којих је изницало њихово дело. Наиме, Достојевски је најпре био писац, па се затекао као писац у кожи робијаша, на крају је постао робијаш у кожи писца⁷. Ниче је био философ, па се затекао као философ у кожи болесника, да би постао болесник у кожи философа. Писац и философ они су били за друге – док су се борили са оним за себе најтежим (робијом и болешћу): наиме, са задатком који је тим путем шестовљевски речено *живој* задавао њима – из ког је последично израстало њихово ново писање и философирање. Да нису успели да изнађу начин да управо из таквих ситуација проговоре својим гласом и погледају свет својим очима

⁷ За Шестова, Достојевски у пренесеном смислу – „никада није ни отишао са робије”, тј. изласком са робије он није угледао слободу у суштинском смислу те речи – напротив, почео је изван робије да препознаје другачији облик утамничености – утамниченост у постојање.

(не очима школа ни доминантних наратива), да у свом раду нису освешћивали философске импликације стања и осећања која су их прогонила у таквој ситуацији, не би постали то што јесу. Ипак, Шестов ће исто тако рећи: „[Н]е учи нас ни свака патња да се питамо” [Шестов 1979: 208]. Дакле није реч о томе да само трагично искуство претвара људе у ствараоце попут Достојевског и Ничеа.

Ако бисмо настојали да прецизирамо која нас то патња учи да се питамо, онда би за Шестова то била патња која је у вези са искусивањем радикалне нелагоде постојања – нелагоде која се осећа као *утамничености* у *јосијање*. Она и почиње да задаје нова питања ономе ко је искуси и не умирује се неаутентичним одговорима.

Шестов такво искуство утамничености у постојање осликава следећим речима имајући у виду Достојевског: „Он је почео да примећује да слободни живот све више и више почиње да личи на робијашки и да ’читаво небо’, које му је раније, док је живео у казамату, изгледало безгранично и у својој безграничности тако много обећавајуће, такође притиска и гуши као и ниска таваница његове затворске ћелије... Небо гуши, идеали спуштају и читав људски живот, као и живот становника мртвог дома, претвара се у тешки и мучни сан, у непрекидни кошмар...” [Шестов 2006: 27].

За Шестова такав облик крајње нелагоде, која се читује као искуство утамничености у постојање, призива човека на буђење из такве утамничености. Такво разбуђивање је болно за човека, али Шестов у њему види неки вид „иницијације” за аутентично философирање. Када се постојање искуси као кошмар, према Шестову, ваљало би се из тог кошмара пробудити. Шестов иронично запажа да човек тада „почиње да поставља питања не водећи рачуна о томе да ли су тим питањима задовољне савремене методологије и теорије сазнања” [Шестов 1979: 208].

Будући да наука и морал нису dostatни да покрену човека у таквим околностима, пошто оне према Шестову јесу приковане за свет који влада као једини могући пре тог буђења, испоставља се да су оне ту пре свега за људе који су неначети раздирућим питањима: питањима која за собом повлачи искуство радикалне нелагоде постојања. Када се ова раздирућа питања једном зачну у човеку, када начну његову егзистенцију, тада она пружају прилику за оно философирање које претендује на опробавање „могућности немогућег” (према којем се мора кретати да би се надилезила неподношљивост искуства постојања које се осећа као утамниченост). Дакле, иако такав процес најпре одликује неки облик деструкције, он заправо пружа и прилику за могућност преобликовања свог постојања.⁸ С тим у вези Марина Огден подсећа да: „Философија, како је разумева Шестов, није чисто размишљање, већ ’неки облик унутрашњег рада, унутрашње регенерације или другог рођења’” [Ogden 2021: 125].

⁸ У књизи *На илеријама Јова* Шестов замера тумачима *Зайиса из јодземља* који су у том делу видели само „разобличење” а не и отварање прилике за могућност преобликовања [Шестов 2006: 29]. На том трагу и Ниче схвата филозофа као „изумитеља нових облика иманентне егзистенције” [Делез и Гатари 1995: 144].

ЗАКЉУЧАК

Када је реч о Достојевском и Ничеу, да би они могли да подносе свој живот морао се отворати пут новом поимању постојања, трагањима за новим координатама мишљења и постојања. Због тога су Шестову они значајни и због тога му је значајно сликање ситуације из које потреба за таквим трагањем извире. Њему је значајно како су ефекти трагичног доприносили, приморавали их на то трагање, како би на основу тога говорио о „насушној” потреби за новим – које је егзистенцијално-нужно, које није ствар пуке радозналости него таква нужност подстиче да се изнедри начин за подношење свог постојања. Начин за подношење постојања је тада повезан са другачијим поимањем постојања а другачије поимање повезано са преосмишљавањем свог постојања.

Шестов настоји да покаже да су Достојевски и Ниче из најдубље принуде почели да говоре о ономе што су видели, доживели, спознали. Уз то Шестов настоји да приповедајући о њиховим ситуацијама ослика и саму ту принуду. Он слика ту принуду не само да би показао како је било Достојевском и Ничеу већ да би истражио тај домен људског духа саткан од спознаје која се генерише под принудом живота. Он настоји да је разграничи од спознаје коју је генерисала доколица у мирнодопским околностима: спознаје која, према Шестову, „заудара” на академски кабинет. За разлику од ње Шестов сматра да је важно поклонити пажњу спознаји која израста из урезаности живота (његове ђудљивости) у тело и душу, у кости и месо, у дрхтаје бића – која се одатле генерише. Тај вид спознаје који израста из свог меса и кости за Шестова верније сведочи живот и људско постојање него људско поимање које је ту пре да легитимише аутореферентне оквири које прописује научно поимање: то јест, пре сведочи у прилог науке као незаобилазног медија за поимање постојања, *нећо о самом живојћу унућар кој се и одиђрава свако йоимање*.

Шестов својом философијом настоји да отвори пут ка новим координатама за поимање мишљења и постојања, ка новом језику кроз који би се изводило такво поимање. Наиме, оно поимање које не би почивало на искључивању највиших, још неистражених домета постојања: оних који се тичу отварања за могућност немогућег. Такве нове координате не нуде ни Достојевски ни Ниче, а ни сам Шестов. Пре ће бити да Шестов, правећи од ситуације и увида Достојевског и Ничеа повесно-философски релевантан догађај, настоји да прокрчи пут томе. Када Шестов дело Достојевског и Ничеа тумачи кроз светло питања: „има ли наде за оне које су напустили наука и етика” тада сâм Шестов настоји да озваничи пут поимању постојања које израста из таквих, новооткривених изворишта. Није реч о томе да он саме њихове увиде сматра новим координатама него у њима налази поводе и подстицаје за отварање пута ка можда могућем установљавању нових координата човековог поимања постојања. Наиме, Шестов од понизног питања о Достојевском и Ничеу (којим као да куца на врата философије тражећи да и такви попут Достојевског и Ничеа буду примљени међу философски релевантне мислиоце) иде ка

максималистичким закључцима и изводи пред страшни суд све оно што у философији нема трагове егзистенцијалне мисли и настоји да суштински редифинише задатке и домете философије. Није ли и такав поступак још једна карактеристична одлика *йодземносѝи*, у овом случају и самог Лава Шестова.

ЗАХВАЛНИЦА

Овај рад подржан је средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години, број: 451-03-68/2022-14 од 17. 1. 2022.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Делез, Жил и Феликс Гатари (1995). *Шта је филозофија?* Ср. Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Превела Славица Милетић.
- Достојевски, Федор Михајлович (2014). *Зайиси из йодземља*. Подгорица: Нова књига. Превела Бранка Ковачевић.
- Лубардић, Богдан (2010). *Филозофија вере Лава Шестова – айофайничка деконструкција разума и услови моућносѝи релијѝјске философије*. Београд: Православни богословски факултет и Институт за теолошка истраживања.
- Милошевић, Никола (1979). Психологија и филозофија Лава Шестова. Поговор у књизи Лава Шестова *Досѝојевски и Ниче – филозофија йтраједије*. Београд: Слово љубве.
- Шестов, Лав (1979). *Досѝојевски и Ниче – филозофија йтраједије*. Београд: Слово љубве. Превео Мирко Ђорђевић. Изворно: Левъ Шестовъ. (1903) *Философія трагедіи*. С.-Петербургъ.
- Шестов, Лев Исаакович (1981). *Добро у учењу йрофа Толсѝоја и Ничеа*. Београд: НИРО Књижевне новине. Превео Мирко Ђорђевић. Изворно: Левъ Шестовъ (1971). *Добро въ учении гр. Толстого и Ф. Ницше*. Париж (према издању из 1900. године).
- Шестов, Лав (1990). *Айѝина и Јерусалим*. Будва: Медитеран. Превео: Мирко Ђорђевић. Изворно: Лев Шестов (1951). *Афины и Иерусалим*.
- Шестов, Лав (2006). *На йѝеразијама Јова*. Београд: Логос, Бримо. Превео Добрило Аранитовић. Изворно: Лев Шестов (1993). *На весах Иова (Странствования по душам)*. Москва.
- Baugh, Bruce (2015). Private thinkers, untimely thoughts: Deleuze, Shestov and Foundane. *Continental Philosophy Review*, 48: 313–339.
- Ogden, Marina G. (2016). A Preacher from the underground. Shestov's Reading of Dostoevsky. *Lev Shestov Journal = Cahiers Léon Chestov*, 16: 5–18.
- Ogden, Marina G. (2023). From groundlessness – to freedom: The theme of 'awakening' in the thought of Lev Shestov. *Studies in East European Thought*, 75(1): 125–141.
- Porus, Vladimir N. (2006). V. Solov'ev and L. Shestov: Unity in Tragedy. *Russian Studies in Philosophy*, 44(4): 59–74.

ON SHESTOV'S DEPICTION OF DOSTOEVSKY'S
AND NIETZSCHE'S SITUATIONS

by

NATAŠA S. MILOVIĆ

University of Belgrade

Faculty of Political Sciences

Jove Ilića 165, Belgrade, Serbia

natasa.milovic@aol.com

<https://orcid.org/0000-0002-1697-0648>

SUMMARY: In this paper, the aim is to articulate certain moments in the thought of Lev Shestov, focusing primarily on his work *Dostoevsky and Nietzsche – The Philosophy of Tragedy*. Special attention is paid to this work while seeking to conceptualize what is termed Shestov's "depiction of situations" of Dostoevsky and Nietzsche. This conceptualization is important for examining the role of such "depictions" in Shestov's pursuit of a fuller understanding of existence. The turning points in the lives and works of Dostoevsky and Nietzsche emerge as significant for Shestov, as he finds in them the basis for illustrating a drama concerning the expansion of the range of existential experience and the broadening of the understanding of existence. In light of these turning points, Shestov speaks of the underground aspects of the thought of these two authors, especially of an unusual realm of the human spirit "in which there were no volunteers." An inquiry is made into how the expansion of existential experience (linked to the tragic events in their lives) imposes new demands on cognition and how these new demands relate to Shestov's more fundamental understanding of the role of philosophy itself, that is, to a certain form of "initiation" into true being and philosophizing.

KEYWORDS: Lev Shestov; Dostoevsky; Nietzsche; depiction of situation; underground; life; tragic